

Azerbaycan'da Sosyalist Bir Kadın Dergisi: 'Şark Kadını (1923-1938)*

A Socialist Women's Magazine in Azerbaijan: 'Şark Kadını (1923-1938)'

Elanur KÖSE KIZIR**

* Bu makale, 24-25 Mayıs 2022 tarihleri arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde hibrit formatta düzenlenen "Türk Halklarının Tarihi Kaynakları" başlıklı Genç Tarihçilerin I. Uluslararası Sempozyumu adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulan metnin makaleye dönüştürülmüş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0002-2778-4517

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Elanur Köse Kızır,
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim
Dalı, Ankara - Türkiye.

E-posta / E-mail:
elaakose@hotmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
23 Ağustos 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
5 Aralık 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Elanur Köse Kızır, "Azerbaycan'da
Sosyalist Bir Kadın Dergisi: "Şark Kadını
(1923-1938)", *Türk Dünyası Araştırmaları*
136, Sayı 268 (2024): 51-68.

doi: 10.55773/tda.1348215

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Azerbaycan aydınları tarafından toplumu aydınlatma amacıyla kullanılan Azerbaycan matbuatında kadın özgürlüğü teması, 1905 İhtilali'nin kısmi fikir özgürlüğü ortamında ele alınmaya başlanmış, 1917 İhtilali'nin ardından ise Sovyet ideolojisinin kabul görmesi için sosyalist fikir yapıyla şekillendirilmiştir. Kadın kimliğinin vurgulanması, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin erkek egemen yapısı tarafından "feminist bir sapma" olarak reddedilmiş olmasına rağmen Lenin, kadınlar aracılığıyla "Homosovieticus" inşasını planlamış ve bu amaçla Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadın Birimi (Jenotdel) oluşturulmuştur. Kadınları örgütlemek amacıyla farklı yöntemler kullanan kadın birimi, "Rabotnitsa (İşçi Kadını)" adlı yayın ile kadınlara ulaşmayı amaçlamıştır. Ancak Rusça yayın organının Türk Dünyası'na ulaşamaması üzerine her bir Sovyet cumhuriyeti ve özerk bölgesine ana dilde ve bölgesel konularda yayınların çıkması kararlaştırılmıştır. Nitekim Azerbaycan matbuatında "Şark Kadını" adlı dergi, Marksist-Leninist yaklaşım ile kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerine odaklanarak bunların ortadan kaldırılması için Azerbaycan Komünist Partisi Kadınlar Şubesi'nin yayın organı olarak çıkmaya başlamıştır. 1938 yılında günümüze kadar 'Azerbaycan Kadını' adıyla yayın hayatına devam etmektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan matbuatının tarihi seyri içerisinde birincil birincil kaynaklardan biri olma özelliği taşıyan 'Şark Kadını' adlı sosyalist yayın organunun kadın hakları ve kadın özgürlüğünü kazanmak için verdiği mücadele ve kadın meselesindeki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Matbuatı, Sovyetler Birliği, Sosyalist Basın, Şark Kadını, Jenotdel.

Abstract

The theme of women's freedom in the Azerbaijani press, used by Azerbaijani intellectuals to enlighten society, began to be addressed in the Azerbaijani press during the partial climate of intellectual freedom in the 1905 Revolution and was subsequently shaped with a socialist ideology to gain acceptance following the 1917 Revolution. Although the em-

phasis on women's identity was rejected as a "feminist deviation" by the male-dominated structure of the Soviet Union Communist Party, Lenin planned to build "Homosovieticus" through women and, for this purpose, established the Central Committee Women's Department (Zhenotdel) of the Russian Communist Party. The women's unit, using various methods to organize women, aimed to reach women through a publication called "Rabotnitsa (Working Woman)." However, as the Russian-language publication could not reach the Turkic World, it was decided to publish publications in each Soviet republic and autonomous region in their native languages and on regional topics. In Azerbaijan, the magazine "Şark Kadını" began to be published as the publication of the Azerbaijani Communist Party Women's Department, focusing on the political, social, economic, and cultural issues of women with a Marxist-Leninist approach to eliminate them. It has continued its publication under the name "Azerbaycan Kadını" from 1938 to the present. This study will examine the struggle for women's rights and women's freedom in the socialist publication "Şark Kadını" which is one of the primary sources in the historical course of the Azerbaijani press, and its role in the women's issue.

Keywords: Azerbaijan Press, Soviet Union, Socialist press, Şark Kadını, Zhenotdel.

Giriş

Kafkasya, tarih boyunca hem doğu ile batının kesişim noktası hem de önemli bir geçiş bölgesi olmuştur. Bu coğrafya farklı milletlere ev sahipliği yapmıştır ve özellikle Büyük Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi hükümdarlıkları döneminde Türklerin yönetimi altında bulunmuştur. 18 yüzyılda, Kafkasya'da birçok küçük hanlık kurulmuş ancak bu hanlıklar arasındaki güç mücadeleleri sonucu uzun ömürlü olamamışlardır. Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları gereğince, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Bakü, Şirvan, Derbent, Karabağ, Gence, Şeki, Kuba, Talış, Nahçıvan, Revan hanlıkları Rusya'nın; Azerbaycan'ın güneyindeki Urmiye, Erdebil, Maku, Marağa, Karadağ, Halhal, Zencan, Merend hanlıkları İran'ın hakimiyetine bırakılacak şekilde Aras Nehri sınır olarak kabul edilmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise petrolün sanayideki önemi artmış ve Bakü'deki büyük petrol rezervleri büyük bir önem kazanmıştır. Azerbaycan'ın stratejik kaynaklarından faydalanmak isteyen emperyalist güçler özellikle 1850'lerden sonra bölgede petrol endüstrisine dayalı fabrikaların artmaya başlaması ile nakliye kolaylaştırmak amacıyla Güney Kafkasya demiryolunun inşasını gerçekleştirmiş ve Bakü şehrini metropol pazar haline getirmişlerdir. Ancak yerli halkın kurulan Bakü Dumasında¹ (meclis) temsilcilerinin az olması, bölgedeki petrolün yabancılar tarafından çıkarılıp ihraç edilmesi sonucunda, yerli petrol zenginleri bu durumdan rahatsız olmuştur. 19. Yüzyıl'da millet bilincinin yükselişe geçmesi bölgeyi de etkisi altına almıştır. Bu durum sonucu milli hareketi destekleyen aydınlar sınıfı, yazılı basının yükselişe geçmesiyle beraber yerel dilde milli uyanışı destekleyen yayınlar yapmaya başlamışlardır.²

Aydınlar sınıfından Mirza Fethali Ahundzade, milli medeniyetin hızlı bir şekilde yükselmesi ve milletin daha çabuk ilerlemesi için Arap alfabesinin sa-

¹ Duma, 1905-1917 yılları arası Çarlık Rusya'sında, Çarın yetkilerini sınırlandırmak ve halkın temsilini sağlamak amacıyla oluşturulan bir yasama organı olmuştur.

² Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985), 46.

deleştirilmesi çalışmalarıyla ilgilenirken, okuma-yazma bilmeyen geniş kitlelere sözlü olarak ulaşabilmek amacıyla Azerbaycan dilinde ilk Avrupaî tarzda tiyatro oyunları yazmıştır. Bu yenilik dönemin şartlarına göre radikal görünse de Bakü Gimnazyumunda öğretmenlik yapan Hasan Bey Zerdabi ve Bakü petrol zenginlerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyev destekleri sayesinde sahnelenme imkânı bulmuştur.³

Azerbaycan dilinde milli matbuat faaliyetlerinin başlangıcı da tiyatro faaliyetleri ile hemen hemen aynı döneme rast gelmektedir. Hasan Bey Zerdabi, Ekinci (1875-1877) adlı gazetesi ile yayın hayatına başlamış olup yapmış olduğu bu faaliyet ile Türk halkları arasında milli uyanışın dönüm noktasını teşkil etmiştir.⁴ Halka daha fazla hizmet etmenin yollarını ararken çıktığı bu yolda, konuşma diline yakın bir dil kullanarak halka ulaşmayı amaçlamıştır. Rusya Türklerinin ilk Türkçe gazetesi olan Ekinci, cehaletle mücadele edip toplumu ayakta tutmak için tek yol olarak görülmüş ve bu nedenle Rusya'nın birçok yerinde okuyucu sahibi bulmuştur.⁵

Çarlık Hükümeti, 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın ortasında Osmanlıcılık anlayışına sahip olduğu için Hasan Bey Zerdabi'nin çıkardığı Ekinci gazetesinin yayın hayatına son vermiştir.⁶ Bu durum Azerbaycan matbuatı için sarsıcı bir gelişme olsa da Ekinci gazetesinin Azerbaycan'da milli uyanışın sembolü olması milli matbuatın başlangıcını oluşturmuştur. Ekinci'nin yaratmış olduğu etki ile daha sonra Ziya (1879-1881), Ziya-i Kafkasya (1881-1884) ve Keşkül (1884-1891) yayın hayatına başlamıştır. Aynı aydın grubu tarafından çıkarılan bu yayın organları kısa süreli olmuş olsa da Azerbaycan milli hareketine önemli katkılar sağlamıştır. Keşkül'ün kapatılmasının ardından 1905 yılına kadar Azerbaycan Türkçesiyle gazete ve dergi çıkarılmasına müsaade edilmemiştir. Sansüre ve sıkı bir denetime rağmen Kaspi (1891-1919) ve Şarki Rus (1903-1905) yayına başlayabilmiştir.⁷

Devrim öncesi sansürün uygulandığı baskı döneminde çıkarılan bu gazeteler Azerbaycan düşünce hayatını şekillendirecek tohumları ekmiştir. Bu düşüncelerin gelişimiyle beraber Azerbaycan'da milli matbuatın esas gelişimi 1905 Rus İhtilalinden sonra hızlanmıştır.⁸ 17 Ekim 1905'te Çarın, toplumun baskısına dayanamayarak Rusya'da yaşayan bütün halklara din, söz, toplantı ve matbuat hürriyeti veren fermanı ilan etmesi⁹ Azerbaycan'da da ifade ve ör-

³ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991), 14-15.

⁴ Okan Yeşilot, "Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri", *OAKA* 4, no.7 (2009): 101.

⁵ Zhala Kastrati Babashova, "Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin "Ekinci" Gazetesinin Rolü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, no.7, (Aralık 2017): 270.

⁶ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, 48.

⁷ Azer Adıgözelov, "Tarihsel Gelişim İçinde Azerbaycan Basını ve İlk Basılı Ürünler", *Marmara İletişim Fakültesi Dergisi* 10, no. 10 (1999): 260.

⁸ Ağarefi Zeynalzade *Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası 1850-1905* (Baki: Elm və Təhsil, 2006), 276-291.

⁹ Ahmet Kanlıdere. *IX. Yüzyıl Türk Dünyası*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 63.

gütlenmede nispeten daha özgür bir ortam yaratmıştır. Bu ortamın yanı sıra Tagiyev, Nakiyev, Assadullayev, Muhtarov ve Sultanov gibi zenginlik içinde olan ailelerin 10 bazılarının da destekleriyle Azerbaycan matbuatı bu dönemde milli karakterini kazanmıştır.

Fikir ve düşüncelerin nispeten daha rahat ifade edilebildiği bu dönemde Azerbaycan matbuatı canlanarak zenginliğini 1920 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu nispi özgürlük ortamının meyvelerinden olan Hayat (1905-1906), İrşad (1905-1908), Füyuzat (1906-1907), Molla Nasreddin (1906-1931), Rehber (1906-1907), Debistan (1906-1908), Taze Hayat (1907-1908), İttifak (1908-1909), Terakki (1908-1909), Hakikat (1909-1910), Zenbur (1909-1910), Sada (1909-1911), Sada-i Vatan (1911-1912), Sada-i Hak (1912-1915), Sada-i Kafkaz (1915-1916), Güneş (1910-1911), Arı (1910-1911), Yeni Füyuzat (1910-1911), Yeni Hakikat (1911), Işık (1911), Malumat (1911), Asar-ı Hakikat (1911-1912), Yeni İrşad (1911-1912), Hak Yolu (1911-1912), Mektep (1911-1918), Kelniyyet (1912-1913), İkbal (1912-1915), Şelale (1913-1914), Mezeli (1914-1915), İkdam (1914-1915), Dirilik (1914-1916), Lek-Lek (1914), Tuti (1914-1917), Basiret (1914-1920), Yeni İkdam (1915), Yeni İkbal (1915-1917), Gardaş Kömeği (1915-1917), Açık Söz (1915-1918), Kurtuluş (1915-1920), Doğru Söz (1916-1917), Baba-yı Emir (1916-1917), Burhan-ı Hakikat (1917), Millet (1917-1918), İttihad (1917-1920), Şeypur (1918-1919), Azerbaycan (1918-1919), İstiklal (1918-1920) 11 adlı gazete ve dergilerin yayın hayatlarına başlaması ile birlikte Azerbaycan, matbuat çalışmalarında Türk Dünyası'nda en fazla yayın organı olan bölge olup matbuat çalışmaları ile Türk Dünyası'na örnek teşkil etmiştir. Nitekim Çarlık Hükümeti'nin sıkı sansür denetiminden dolayı yazar kadrosuna atfedilen "Pantürkist ve Panislamist" suçlamaları yayınların kısa süreli olmasına neden olsa da Azerbaycan matbuatı, aynı kadroların farklı isimlerle çıkarmış olduğu yayınlarla siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik konularda tartışmalara yer vererek toplumun nabzını tutmuştur.

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan matbuatında milli düşünce ve fikirlere sahip yayınların yanı sıra sosyalist yayınlar da var olmuştur. Çar yönetiminin sıkı sansür denetiminden kaçınmak amacıyla bolşevikler tarafından gizli kurulan "Nina Matbaası" ile birlikte beş matbaa, Azerbaycan işçilerini yeni bir devrimci mücadeleye hazırlamak için birçok sosyalist yayın yapmıştır.¹² Hümmet (1904-1905), Davet Koç (1906), Tekemmül (1906-1907), Nicat (1910-1912), El Hayatı (1918), Al Bayrak (1919), Meşel (1919-1920) ve Yoldaş (1920) adlı gazete ve dergiler, işçi sınıfının çıkarlarını savunan ve devrimci mücadeleye sadık teorik görüşler geliştirmiştir.¹³ Bolşevik gizli matbuatının Azerbaycan

¹⁰ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, 41.

¹¹ Alexandre Benningsen, *La Presse Et Le Mouvement National Chez Les Musulmans De Russie Avant 1920*, Paris: Mouton&Co, 1964), 104-133.

¹² Seide İmanzade, *Oktaybr Sosyalist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Azadlığı*, (Bakü: Azernesr, 1957), 12.

¹³ Akif Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi*, (Bakü: Elm ve Tahsil, 2009), 46.

Türkçesindeki ilk örnekleri, devrimci nitelikteki siyasi yayın organları olarak Azerbaycan'da Sovyet matbuatının başlangıcını oluşturmuştur. Özellikle 28 Nisan 1920'de Bolşevik Orduları'nın Azerbaycan'a girmesinin ardından millî Azerbaycan matbuatının ömrü sona ermiştir. Bu dönemin gazete ve dergileri arasında yayımlanan Genç İşçi (1919-1941), Kommunist (1919-1991), Şark Kadını (1923-1937), Pioner (1927-1990), Lenin Yolu (1932-1993), Azerbaycan Kadını (1937), Azerbaycan Pioneri (1938-1990), Vıška (1928), Azerbaycan Muallimi (1938), Azerbaycan Gençleri (1946-1966) ve Kirpi (1952) adlı yayın organları Bolşevizm ilkelerine uygun olarak "Bütün ülkelerin proleterlerini birleştirin." sloganı altında yayın hayatlarına başlayarak Azerbaycan'ın düşünce hayatını yeniden şekillendirmeye başlamışlardır.

1. Azerbaycan Matbuatında Sosyalist Bir Yayın: "Şark Kadını (1923-1938)"

20. Yüzyılın başlarında gazete ve dergilerde tartışılan ortak temalardan biri olup toplumun inkişafına engel olan kadın meselesi, 1920 yılından önce Azerbaycan matbuatında millî inkişaf gösterirken 1920'den sonra Sovyet ideolojisine uygun hale getirilmiştir. Sovyet düzeninin sürekliliğinin sağlanmasının aile bireylerinin eşitliğinden geçtiğini öngören Komünist Partisi, gelenek ve görenekleri ortadan kaldırarak kadının toplumdaki konumunu artırmayı amaçlamış ve bu amaçla Sovyet kontrolünde gelişen matbuat ortaya çıkmıştır. Sovyet matbuatının siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik konularda Sovyet ideolojisi ile donanmış Sovyet tipi insanlar yetiştirilmesine yardımcı olacağı öngörülmüştür.

Bu dönemde kadınlar küçük yaşta kendi rızaları olmadan kendilerinden yaşça büyük insanlarla 'kalın'¹⁴ karşılığında evlendiriliyor, eğitim alamıyor, çarşaf giyinmeden toplumsal hayata karışmıyor, kendi fikir ve görüşlerini ifade edemeyip eşlerinin fikir ve görüşlerine itaat etmek zorunda bırakılıyorlardı. Kadın, sadece çocuk sahibi olmak ve evin iş ve sorumluluklarını yerine getirerek ihtiyaçları karşılayan kimseler olarak görülüyordu. Kadınlar, birçok imkândan mahrum bırakılmalarına rağmen dünyanın değişen şartlarına ayak uydurmak isteyip 1870'li yıllardan itibaren siyasi hareketlere katılımlarını artırmaya başladılar.¹⁵

Özellikle 1901-1910 yılları arasında makine kullanımının artmasıyla birlikte kas gücüne ihtiyaç azalması ve kadınların erkeklere oranla daha az ücret karşılığında çalışmaları, kadınların siyasi hareketlere katılımlarının artmasında etkili olmuştur.¹⁶ Engels, kadının toplumsal hayatta yer edinmek isterken yaşamış olduğu bu eşitsizliğin çözümünü sosyalist koşullara uygun,

¹⁴ İslam öncesi Türk toplumunda *kalın* adıyla anılan başlığa benzer bir ödemeye rastlanır. Kalın, eski Türk hukukunda evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği mal veya para demektir. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Başlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul 1992), 131-133.

¹⁵ Marcel Liebman, *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, çev. Samih Tiryakioğlu. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 52-53.

¹⁶ Anne Bobroff, "The Bolsheviks and Working Women, 1905-1920", *Soviet Studies* 26, 4 (1974): 550.

içinde karşılıklı saygının ve sevginin erkek ile kadının tam hak eşitliğiyle organik olarak geliştiği bir aileden geçtiğini savunmuştur.¹⁷ Tarihsel olarak bu eşitsizliğin ortaya çıkmasında ise belirli bir dönemde kadının ev işlerini ve erkeklerinse evin geçimini sağlayacak bir rol üstlenmesine bağlamıştır.¹⁸ Bu nedenle kadının özgürleşebilmesi için öncelikli olarak omuzlarına yüklenen işlerin ortadan kaldırılması gerektiğinden dolayı çocuğun ev içi eğitiminin toplumsal eğitime (kreş, çocuk bakımevleri) ve ev işlerinin ise kamusal hayata (çamaşırhaneler, aşevleri, dikimhaneler) aktarılması amaçlanmıştır.¹⁹

Sovyet Hükümeti, kadın hareketine destek olma konusunda kadınlara oy hakkı tanınması, evlilikte eşlerin eşitliği, erkeklerle eşit koşullarda çalışma gibi yasal zeminde tanınan ayrıcalıklarıyla en radikal fikirleri hayata geçirebilmiştir. Ancak kadının sosyal ve ekonomik alanda özgürlüğünü sağlayabilse de siyasi hayattaki erkek egemen yapının kırılmasını sağlayamamıştır.²⁰ Bu nedenle Aleksandra Kolontay, Nadejda Krupskaya, İnessa Armand, Klavdiya Nikolayeva, Vera Slutskaya, Roza Kovnator ve aralarında Lenin'in kız kardeşi Anna Ulyanova'nın bulunduğu birçok Bolşevik kadın, kadınların örgütlü mücadelesine sıklıkla atıfta bulunmuştur. Bazı Bolşevikler feminist kadın hareketinin ilerlemesinden endişe duysalar da, bazıları da kadınların protesto ve grevlere aktif ve başarılı katılımını desteklemek istemişlerdir.²¹ Nitekim bu çalışmalar sonucunda "Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadın Birimi (Jenotdel)" kurularak kadınları örgütlemek için çeşitli propaganda yöntemleri kullanılmışlardır.²² Propaganda yöntemlerinden biri olan matbuatın kullanılması kararı sonucunda bizzat Lenin'in emri ile "Rabotnitsa (1914)" Jenotdel'in resmi yayın organı olarak kullanılmıştır. Rabotnitsa'nın ardından Kommunistka (1920-1930), Krestyanka (1922), Delegatke (1927) gibi yayınlar kadın emeği, çalışan kadınların sorunları ve burjuva feminizmi gibi konuları aracılığıyla geniş kadın kitlelerine ulaşabilmek için yayın hayatına başlamıştır.²³ Ancak bu yayınların hem Rus dilinde yazılmış olması hem de farklı bölgelerin dinamiklerine uyum sağlayamaması üzerine her bölgenin ana dilinde ve dinamiklerine uygun olarak Krasnaya Sibiryaçka (Novosibirsk), Rabotnitsa i Krestyan-ka (Simbirsk ve Leningrad), Krasnaya Tulyaçka (Tula), Trujenitsa Severnova Kavkaza (Rostov na Donu), Jenşina Azerbaydjana (Bakü), Trujenitsa (Tiflis),

¹⁷ Karl Marx, Friedrich Engels ve V. İ. Lenin. *Kadın ve Aile*, çev. Ömer Ünalın. (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 9.

¹⁸ Clara Zetkin, *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*, çev. İsmail Yarkın. (İstanbul: İnter Yayınları, 1996), 10.

¹⁹ Sibel Özbudun, *Marksizm ve Kadın: Emek, Aşk, Aile*, ed. Ayşegül Çakan, (İstanbul: Tekin Yayınları, 2015), 92.

²⁰ Burcu Özdemir, *Sovyetler Birliği'nde Komünist Kadın Hareketi (1919-1930)*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), 37-38.

²¹ Carol Eubanks Hayden, "The Zhenotdel and the Bolshevik Party", *Russian History* 3, no. 2 (1976): 152.

²² Bernice Glatzer Rosenthal, "Women under Communism", *Culture and Society* 17, no. 1 (1979): 74.

²³ İrina Viktorovna Aferova, Bolşevistkaya Jenskaya Peçat: K İstorii Ctanovleniya (1914-1920-egg.), *Gramota İzdatelstvo* 6, no. 12 (2011): 21.

Rabotnitsa Armenii (Erivan), Svobodnaya Jenşına (Kazan) adlı kadın dergileri yayın hayatına başlamıştır.²⁴

Jenotdel'in bölgesel çalışmalara odaklanarak Azerbaycan Komünist Partisi Kadınlar Şubesi aracılığıyla ülkede kadınların içtimai faaliyetlerinin artırılması, batıl dini inançlara karşı mücadele, cahilliğin ortadan kaldırılması, kadınların ekonomi ve sanayi alanlarına katılması için Temmuz 1923'de Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri Ali Haydar Karayev, Kommunist gazetesinin redaktörü Habib Cebiyev ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin Kadınlar Şubesi'nden Ayna Sultanova bir kadın dergisi çıkarılması fikrini öne sürmüşlerdir. Bunun üzerine Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde "Kadın Neşriyat Şubesi" oluşturulmuştur.²⁵ Kadın Neşriyat Şubesi'nde 2 Temmuz 1923'te Azerbaycan kadınlarının ictimai-siyasi hayatta iştirakini temin etmek için aylık, edebi-bedii, ictimai-siyasi jurnal olan "Şark Kadını (1923-1938)" dergisinin yayınlanmasına karar verilmiştir. Derginin ilk sayısı Kasım 1923'te 40 sayfa olarak 1000 adet neşir olunmuştur. İlk tirajın 1000 adet olması derginin o dönemde geniş kadın okuyucu kitlesine ulaşma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir.²⁶ 1925 yılından sonra derginin hacmi azalarak 40 sayfadan 20 sayfaya kadar düşmüş olsa da içeriğin etkili ve ilgi çekici olmasından dolayı derginin tirajı artmaya ve geniş kitlelere ulaşmaya devam etmiştir.

"Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşiniz" sloganıyla yayın hayatına başlayan ve bu sloganına derginin kapağında yer veren Şark Kadını dergisi, Kızıl Şark Matbaası'nda A4 (210 x 297 mm) ebadında basılmıştır. Derginin matbaa, baskı kalitesi ve punto büyüklüğünün iyi olmasının, derginin içeriğinin okunabilirliği üzerinde büyük etkisi olmuştur. Punto büyüklüğünün uygunluğu okuyucuların içeriği rahatça okumalarına yardımcı olmuş ve görsel estetikle içerik arasında uyum sağlanmıştır. Ayrıca punto büyüklüğünün belirlenmesinde hedef kitlenin yaş ortalaması, okuma alışkanlıkları ve becerisi de etkisi olmuştur.

Derginin kapak bilgileri arasında heyet-i tahririye tarafından, Azerbaycan Komünist Partisi'nin Merkezi Komite binasında yer alan yayın yeri bilgisi ve cuma ve bayram günleri harici, her gün saat 12:00-15:00 arası ziyaretçi kabul saatleri bilgisi verilmiştir.²⁷ Böylece derginin yönetim ve editoryal işlerinden sorumlu komite tarafından derginin erişilebilirlik bilgileri verilerek hem toplumsal etkileşime önem verdikleri hem de derginin kurumsal kimliğini ve profesyonellik düzeyini artırmak istedikleri anlaşılmaktadır. 1923 ile 1938 yılları arasında yayınlanan Şark Kadını, 1923 yılında 2 sayı; 1924 yılında 12 sayı; 1925 yılında 12 sayı; 1926 yılında 12 sayı; 1927 yılında 12 sayı; 1928 yılında 12 sayı; 1929 yılında 12 sayı; 1930 yılında 15 sayı; 1931 yılında 24 sayı; 1932

²⁴ Elena Yurevna Kolomiitseva, "Perviy Sovetskiye Jenskiye Jurnalı 1920x Godov: İstoriya Razvitiya" *Vestnik MGUKI* 6, no. 56 (2013): 200-201.

²⁵ İmanzade, *Oktjabr Sosyalist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Azadlığı*, 25.

²⁶ İsmayıl, "Sovetleşmenin İlk İllərində Azərbydan Qadın Matbuatı", Erişim tarihi: 9 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2019/mart/04.JPG>

²⁷ *Şark Kadını*, Kasım 1923, 1.

yılında 24 sayı; 1933 yılında 24 sayı; 1934 yılında 24 sayı; 1935 yılında 24 sayı; 1936 yılında 24 sayı; 1937 yılında 24 sayı; 1938 yılında 4 sayı çıkmıştır. ‘Şark Kadını’ adı ile toplam 261 sayı yayınlanmıştır. Dergi, 1938 yılından sonra yayın politikasında değişikliğe giderek adını “Azerbaycan Kadını” olarak değiştirmiş ve günümüzde de yayın hayatına devam etmektedir.

Şark Kadını, ilk olarak ayda bir kere yayınlanmaya başlamış, Ocak 1930-Ekim 1939 arası ise ayda iki kez yayınlanmıştır. Bu 9 yıllık sürede dergideki yazıların hacminin artmasından dolayı yayın sıklığı artmıştır. Şark kadını dergisinin yayın sıklığını artırması Sovyetler Birliği’nin kendi propagandası için dergiyi bir araç olarak kullanma stratejisini yansıtmaktadır. Dergiye gönderilen yazıların hacmi ve adedinin artırılmasından dergi ayda iki kere yayınlanmıştır. Sonraki yıllarda ayda bir kez yayınlanmaya devam etmiştir. Ayrıca 1923, 1924, 1925, 1926, 1927 ve 1931 yıllarında derginin toplam kaçınıcı sayısı olduğu yılın sayısı yanında parantez içinde verilirken (örneğin; 1(110) gibi) diğer yıllarda buna önem verilmemiştir. Bu durum bazı yıllarda toplam sayı takibini yapmak açısından zorluk yaratmıştır. Derginin nüshaları Mirze Fethali Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesinde, Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Füzuli El Yazmaları Enstitüsü, Azerbaycan Milli Arşiv İdaresi, Azerbaycan Cumhuriyeti Prezidenti’nin İşler İdaresi İctimai-Siyasi Senedler Arşivi’nde bulunmaktadır.

Şark Kadını, kendisini “Musavver Mecmua” olarak tanımlayarak görselliğe önem verdiğini yayın politikasında belirterek derginin etkileyici ve güçlü bir iletişim aracı olduğunu vurgulamıştır. Bu durum derginin görsel arşivinin oldukça zengin olduğunu göstermektedir. 1923-1925 yılları arasında siyah-beyaz yayınlanırken 1925 yılından itibaren renkli yayınlanmaya başlamıştır. Dergide Vladimir Lenin, Joseph Stalin, Rosa Lüksemburg, Clara Zetkin, Nadejda Krupskaya ve Aleksandra Kollontay gibi sosyalizm saflarında mücadele etmiş önemli şahısların ve Azerbaycan’ın kaza komitelerinde sosyalizm için çalışan kadınların toplu fotoğraflarına yer verilerek Sovyet ideolojisinin gücü yansıtılmıştır. Bunun yanı sıra hikayelere ait resimlere ve sayfa süslemelerine de özen gösterilmiştir.

Derginin her sayısının kapağı, sayının temasına uygun olarak sembolik bir anlatımla resimlendirilmiştir. Buna örnek olarak ilk sayının kapağında taş piramitler fonunda üç kadın yer almıştır. Birinci kadın başörtülü ve bacakları zincirli; ikinci kadın peçesini açmış ve güneşin altın ışınlarıyla bezenmiş Doğu’ya bakmış ve üçüncü kadın onu elinden tutup aydınlanmış Doğu’yu göstermiştir. Resimde “Uyan ey Doğulu kadın, yüzyıllardır siyah peçe giymiş, dünyanın aydınlığına hasret kalmış! Yeni hayat seni çağırıyor!” gibi bir metafor ile Doğu dünyasında özgürlük seslerini yayarak Azerbaycan kadınları için aktif bir platform haline gelmiştir.²⁸ Görsel unsurlar, derginin yayın politikasını güçlendirmiş ve Sovyet ideolojisinin Türk toplumu içinde daha fazla etki yaratmasına neden olmuştur.

²⁸ Şəymən, “Azərbaycan Qadın Mətbuatının Tarixi”, Erişim tarihi: 9 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2016/fevral/477576.htm>; Şark Kadını, Kasım 1923.

Şark Kadını, Sovyet politikaları gereği değişen alfabe kanunlarından etkilenmiştir. Uzun bir yayın hayatına sahip olan dergi, Azerbaycan'da 20. yüzyıl boyunca kullanılmış olan üç alfabe ile yayın yapmıştır. 1923-1926 yılları arasında Arap alfabesinde; 1926-1929 yılları arasında derginin yarısı Arap, diğer yarısı Latin alfabesinde; 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesinde; 1939-1991 yılları arasında Kiril alfabesinde; 1991'den günümüze kadar Latin alfabesinde yayınlanmıştır. Dergide kullanılan alfabe farklılıklarının yanı sıra kaleme alınan makalelerin genelinde mütelebhis, melalem, tehniyet ve şeraret gibi Arapça; cüft, teşne, gunçe, nerdeban ve şitaban gibi Farsça ve fütüristi niçivuki / футуристы ничевоки (edebi grup), raboçi / рабочий (işçi), differentçi / дифференци (farklılaşma) ve Stolbnyak / Столбняк (tetanos) gibi Rusça kelimelere yer verilerek hitap edilen kesime göre anlaşılması zor bir dil kullanılmıştır.

Resim 1:

Şark Kadını Dergisi'nin Kasım 1923 tarihli birinci sayısı.

Derginin ikinci sayısının yayımlanmasının ardından Azerbaycan'ın rayonlarından²⁹ gelen mektuplarda makalelerin dilinin zorluğundan ve anlaşılmasından şikâyet edilmiştir. Heyet-i tahriye, şikâyetleri haklı bularak, yazarları elifbayı yeni öğrenen veya ilk defa dergi okuyan kadınların anlayabilecekleri kadar basit bir dilde kaleme almaya çağırmıştır. Halk diline yakın yazılmayan makalelerin kendilerine göre sadeleştirileceği veya yayımlanmayacağı uyarısı da yapılmıştır.³⁰ Derginin beşinci sayısında ise Türkçe yazmakta zorlananlara, "Türkçeyi mecburen öğrenme zamanlarının geldiği ve Türkçe bilmeyen Türk ziyalıların boykot edilmesi gerektiği, Azerbaycan Şura hükümeti tarafından Türk dilinin her Azerbaycanlı için vacip dil olduğuna vurgu yapılmıştır. Buna rağmen şimdilik idare tarafından Rusça, Fransızca, Farsça, Arapça ve başka dillerde yazıların kabul edilmeye devam edileceği de bildirilmiştir. Ayrıca dergide bu beyanatın farklı gazete ve dergilerde de yayımlanması talebi açık mektup olarak yer almıştır.³¹ Bu bilgilerle dayanarak derginin daha fazla yazı ve içeriğe ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır.

Derginin tüm sayılarında şiir, makale, deneme, duyuru, ilan, hikâye gibi yazı türlerine yer verilerek geniş okuyucu kitlesinin farklı ilgi alanlarına hitap edebilmek istenmiştir. "Mündericat" kısmı ile dergide yer alan yazıların başlıkları, yazarları, hangi sayfada yer aldığı ve kaçınıcı yazı olduğu aktararak

²⁹ Azerbaycan'da "rayon", idari bir bölüm veya ilçeyi ifade eden bir terimdir. Ülkenin coğrafi ve idari bölünmüşlüğü'nün temel yapı taşı olan rayonlar, yerel yönetimleri ve hizmetleri yönlendiren alt bölgelerdir.

³⁰ "Haberdarlık ve Hevahiş", *Şark Kadını*, Aralık 1924, 5.

³¹ "Şark Kadını İdaresi Tarafından Türk Doktorlarına Açık Mektup", *Şark Kadını*, Mayıs 1924, 6.

modern dergilerin içindekiler kısmına benzer bir tutum sergilenmiştir. Böylece hem araştırmacılar hem de okuyucular için derginin her sayısını incelemek yerine spesifik bir konuya erişim hususunda büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Ayrıca dergiye gönderilen yazıların hataları veya eksiklikleri hakkında “Posta Kutusu” başlığı altında yazılara yapılan düzeltmeler, derginin kalite kontrolünü ve modern editoryal standartları takip ettiğini göstermiştir. Bu düzeltmeler, yazarların hatalarını veya eksikliklerinin düzeltilmesini ve daha tutarlı bir şekilde sunulmasını sağlamıştır.³²

Şark Kadını dergisinin fiyat politikası ve maddi kaynakları, derginin yayın hayatını sürdürebilmesi ve toplumsal etkisini artırabilmesi için stratejik bir şekilde yönetilmiştir. 1929 yılına kadar 30 kapık, 1929’da 10 kapık ve 1937’de 30 kapık’e satılmıştır. 1929 yılında derginin fiyatının düşürülmesi ile daha fazla okuyucuyu çekmek amaçlanırken 1937 yılında fiyatın artırılmasında ise içinde bulunan ekonomik koşulların beraberinde getirmiş olduğu mali sıkıntılardan kaynaklı olmuştur. 1930’da abone almaya başlayan dergi, yıllık 2 MANAT; 6 aylığı 1 MANAT; 3 aylığı 50 KAPİK’e abone almıştır. Düzenli gelir sağlama potansiyeli sunan abone sayısını artırmak, okuyucuların dergiye bağlılıklarını sağlamak için dergiye abone toplayanların mükafatlandıracakları bildirilmiştir. Buna göre 20 kişiyi 1 yıllık abone yapanlara bir yıl ücretsiz dergi gönderecekleri, 50 kişiyi abone yapanlara hem bir yıllık abonelik hem de 20 kitap gönderileceği bildirilmiştir. Dergi, abone sayısını artırarak daha fazla kadın okuyucu kitlesine ulaşmak, derginin aylık takip edilebilirliğini sağlamak ve dergi masraflarının karşılanmasını sağlama amacı taşımıştır.³³ Dergi, fikirlerinin daha hızlı bir şekilde toplumda yer edinebilmesini istediği için adeta bir seferberlik yaratmıştır. Bu durum, derginin sadece bir yayın organı olmanın ötesinde toplumsal bir değişim aracı olarak rol oynadığını göstermektedir. Derginin hemen her sayısında büyük puntolarla dergiye abone olmak, Azerbaycan kadınlarını mücadeleye katmak ve “Şark Kadını” dergisinin okunması için çağrılar bulunmaktadır.³⁴ Ayrıca derginin temininin Azerbaycan’ın bütün idari birimlerindeki müvekkiller aracılığıyla gerçekleştirildiği ve bu müvekkillerin ödemeleri yapmamaları halinde mahkemeye verileceği bildirilmiştir.³⁵ Dergi, mahkemeyi derginin maddi kaynaklarını güvence altına almak için bir tür baskı yöntemi olarak kullanmıştır.

Şark Kadını, 1923 yılında yayın hayatına başladığı ilk sayısında “Maksadımız” başlığı altında Heyet-i Tahririye imzasıyla Şefika Hanım Efendizade, Medine Hanım Kıyasbeyli, Hanımnaz Azizbekova ve Mina Hanım Mirzoyeva toplumun dikkatini çekerek kadınların o günkü rolüne dair çarpıcı bir manifestoya imza atmıştır. Dergi, bu manifestoda kadınların ev işleri ve çocuk

³² “Posta Kutusu”, *Şark Kadını*, Aralık 1923, 49.

³³ “Şark Kadını Mecmuası İçin Abone Kabulüne Başlanmıştır.” *Şark Kadını*, 12 Aralık 1929, 22.

³⁴ “Zahmetkeş Kadın, Nicatın ve Saadetin Medeniyettir. Haydi Medeniyete Doğru!..”, “Kadın Azadlığını Seven Muharrir, Şairimiz, “Şark Kadını” Mecmuasına Kendi Kalemniz ile Kömek Ediniz!..”, “Kadınlar Düşmanımı Ortalıktan Götüren Elbette “Şark Kadını” Mecmuası Olmalıdır!..” gibi çağrılar yapılmıştır. *Şark Kadını*, Kasım 1923, 2-15.

³⁵ *Şark Kadını*, Mayıs-Haziran 1928, 9.

bakımı gibi sınırlı alanlarda esir kaldığına, erken yaşta yaşça kendilerinden çok büyük insanlarla evlendirildiğini ve toplumdan bu şekilde izole edildiğine dikkat çekmiştir. Bu tespitler kadınların yaşadığı cinsiyet eşitsizliğine ve toplumsal baskılara bir ayna tutmaktadır. Ayrıca dergi Ekim ve Şubat 1917 İhtilali'nin "Kızıl Yıldızı"nın kadınları aydınlatarak hak ve hukuklarını kazandıklarına vurgu yapmıştır. Bu, kadınların artık toplumsal cinsiyet rollerine sıkıştırılan kalıptan çıktıklarını ve erkeklerle eşit bir şekilde kamusal alanda mücadele edebileceklerini gösteren bir önemli dönüm noktasına işaret eder. Dergi, kadınları bir araya gelmeye ve dayanışma içinde çalışmaya çağırarak, bu sayede toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılıkla mücadele etmenin yolunun birlikte hareket etmekten geçtiğini vurgulamıştır. Bu, kadınların toplumun değişiminde etkin rol oynamaları gerektiği düşüncesini destekler. Şark Kadını, akşam yayın hayatına başladığı andan itibaren kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında bir ilham kaynağı olmuş ve toplumsal değişimin bir parçası olarak kadınları güçlendirmek amacı taşımıştır. Bu tür dergiler, kadınların toplumsal değişime katkıda bulunmalarını teşvik eden önemli araçlardır ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede katalizör rolü oynar.³⁶

Şark Kadını'nda dönemin aydın kadınlarından Ayna Sultanova, Şefika Efendizade, Meryem Bayramalibeyova, Cemile Sulyanova, Mina Hanım Mirzayeve, Cemile Nuşirevanova, Hanım Ana Müftizadi, Güllare Köylükızı, Mirvarid Dilbazi, Nigar Refibeyli, Peri Aliyeva, Halide Hasilova, Azize Caferzade ve Hanım Naz Azizbekova'nın kadınların ve kız çocuklarının eğitimi, okul öncesi eğitim ve kursların düzenlenmesi, buralarda yürütülen eğitim çalışmaları hakkında deneme, makale, şiir ve hikayelere dergide düzenli olarak yer verilmiştir. Bunun yanı sıra tıp, bilim, kültür, edebiyat ve sanat ile ilgilenen kadın ve kız çocuklarının yazılarının dergide yayınlanması sayesinde Azerbaycan'ın kadın yazar, şair ve gazetecilerinin yetişmesi için bir mektep rolü üstlenmiştir.³⁷ Ayrıca bu özelliğinden dolayı dergi, dönemin okumuş, bilgili ve mücadeleciler kadınının bir araya geldiği platform haline gelmiştir. Azerbaycan'ın kadın yazar ve gazetecilerinden hariç Celil Memmedguluzade, Abdulla Şaik, Yusuf Vezir Çemenzemenli, Süleyman Sani Ahundov, Seyid Hüseyin Sadık, Tağı Şahbazi Simurg, Hüseyin Cavid, Memmed Said Ordubadi, Gaffur Kantemir, Talıblı Büyükağa, Hikmet Nezerli gibi yazarların kadın meselesi hakkında hikâye ve şiirlerine de yer verilmiştir. Bununla birlikte dergide genellikle Nadejda Krupskaya, Clara Zetkin, Elena Dimitriyevna Stasova, V. Artyukhina, N. Kolesnikova, Ayna Sultanova, Şefika Efendizade gibi kadın hareketinin önemli aktivistlerinin makalelerine yer verilmiştir.³⁸ Böylece dergi ulusal ve uluslararası düzeyde farklı kadın aktivistlerin düşüncelerini bir araya getirerek zengin ve çok yönlü bir perspektif sunmuştur.

³⁶ "Maksadımız", *Şark Kadını*, Kasım 1923, 1.

³⁷ Ülviyyə Tahirqızı, "Azərbaycan Qadınına Azadlığa Səsləyən Nəşrlər" Erişim tarihi: 11 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2014/aprel/361398.htm>

³⁸ Almas Muradova, *Vovleceñiye Jenşin Azerbaydjanskoy SSR v organı gosudarsvennoy vlasti: 20-30ıye godı XX. Veka*, (Baku: 2007), 50.

Şark Kadını dergisinin içeriği, özellikle ilk yıllardan itibaren Azerbaycan'daki toplumsal sorunları dikkat çekerek kadınların karşılaştığı güçlükleri ele almıştır. Bu sorunlar arasında erken yaşta evlilik, kız kaçırma, başlık parası ve çarşaf-yaşamak, cinayet, intihar gibi konular bulunmaktadır. Dergi, Azerbaycanlı kadınların ülkenin üretimine katkısına, sosyal ve politik yaşamına katılımlarını engelleyen sorunların giderilmesine odaklanarak, 1917 (Ekim ve Şubat) devrimlerinin getirdiği değişimle beraber yeni umutlarla toplumun inşasını destekleme sürecinde kadınların toplumsal hayata ve siyasete katılımını artırma amacını taşımıştır. Derginin başyazarlarından Letife Biryukova, derginin güncel sorunlar üzerinden kadınlara vaatlerde bulunup popülaritesini artırmasından dolayı erkeklerin 'Şark Kadını'ndan korktuklarını ve derginin kadınların ve kızların eline geçmesini engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir.³⁹ Dergi, özellikle Sovyet propagandasına uygun olarak 1930'lardan itibaren kadınların kolhoz ve sovhöz gibi tarım çiftlikleri ve sanayi kuruluşlarında çalışmasını ve kadınlar arası iş birliğine teşvik eden yayınlar yapmıştır. Böylece derginin, Sovyet hükümetinin ekonomik ve toplumsal dönüşüm politikalarına daha fazla uyum sağlama amacı güttüğü söylenebilir.

Azerbaycan Komünist Partisi, partinin kadınlar için yayın organının "Şark Kadını" adının Doğu'nun bütün kadınlarına hitap ettiği ve bunun Doğunun tüm kadınları için birleştirici bir çağrı olduğu düşüncesiyle değiştirme kararı almıştır. Şubat 1938 yılından itibaren "Şark" kelimesi yerine bölgesel bir kelime olan "Azerbaycan" tercih edilmiş ve dergi günümüze kadar yayın hayatına "Azerbaycan Kadını" olarak devam etmiştir. Bu isim değişikliği, Sovyetler Birliği içindeki kadın özgürleştirme politikalarının merkeziyetçi bir yaklaşımdan ziyade yerel ihtiyaçlara ve koşullara daha fazla duyarlılık gösteren bir yaklaşımına işaret etmektedir. Derginin ilk yıllarda Moskova, Petersburg, Kırım ve Türkistan Cumhuriyetlerinin yanı sıra Türkiye ve İran'a da gönderilmiştir.⁴⁰ Derginin ilk sayısının ardından diğer Türk cumhuriyetlerinde yayınlanmasıyla bu dergi örneğinde "Uzbekistan Hotın Kızları", "Zanoni Tajikistan", "Azad Hatın", "Kazahistan Eyildarı", "Krasnaya Goryanka" gibi başka dergiler çıkarılmaya başlamıştır.⁴¹ 1938 yılında 7.750 tiraj ile çıkan Şark Kadını'nın Türk dünyasındaki popülaritesi dikkate alınarak birleştirici ismin değiştirilmesi kararı alınmış ve derginin ismi Sovyet politikalarına daha uygun hale getirilmiştir. Şark Kadını dergisini örnek alarak Türk dünyasında çıkarılan diğer dergilerin isimlerine bakıldığında, her bölgenin kendi dinamikleri, kültürüne göre daha yerel ve özgün isimler tercih edildiği görülmektedir. Derginin yayın hayatındaki tek Temmuz 1940- Mart 1951 tarihleri arasında olmuştur. 1937-1940 Repressiya yıllarında Ayna Sultanova ve Gülare Kadirbeyova gibi derginin birçok önemli yazarları ve muhabirlerinin repressiya kurbanı olması ve

³⁹ Şəymən, "Yüzlərlə Qadın İmzaları Tanındı", Erişim tarihi: 11 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2017/avqust/553520.htm>

⁴⁰ İsmayıl, "Sovetləşmənin İlk İllərində Azərbaycandan Qadın Mətbuatı."

⁴¹ Akıma İsmailkızı Sultanova, *Şcaştliyyə Jənsini Sovetskogo Azərbaydjana, Azerbaydjanskoje Gosudarstvennoje İzdatelstvo*, (Baku: 1964), 77.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının beraberinde getirdiği NEP döneminin ağır ekonomik şartlarından dolayı bu tarihler arası dergi yayınlanmamıştır.⁴² Derginin yayın hayatındaki bu kesintiler, Sovyet döneminin zorluklarına ve baskılarına işaret etmektedir.

Sonuç

Azerbaycan matbuatı, 1905 İhtilali'nin getirdiği nispi özgürlük ortamında milli fikir ve düşünceleri büyüyen gelişme imkânı bulmuştur. Yayınlanmaya başladığı dönem itibariyle kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel konularda daha aktif bir şekilde yer almasına öncülük eden Şark Kadını dergisi SSCB dönemi içinde önemli bir yere sahiptir. 1917 Ekim ve Şubat İhtilalleri sonrası Azerbaycan matbuatında, sosyalist düşünceye yönelik tartışmalar şekil değiştirmiştir. Ancak kadın meselesi, sosyalist dönemde de örgütlü mücadele ile sürdürülmüş ve "Şark Kadını," kadınların uzun yıllar süren esarete karşı özgürlük hareketine katılımını ve kendi hakları için mücadele etmelerini desteklemiştir.

Dergi, kadınların toplumsal dayanışma ve örgütlenmesini desteklemiş, güçlü bir değişim aracı olarak hizmet etmiştir. İlk sayısından itibaren Azerbaycan kadınlarını cehaletten kurtarmaya, onları maarif ve medeniyete, kendi özgürlükleri ve hakları için mücadeleye çağırmıştır. Kadın haklarına dair farkındalık yaratmak, kadınları örgütlemek ve toplumsal değişimi desteklemek amacıyla etkili bir propaganda aracı olarak işlev görmüştür. Ayrıca, dergi içeriği ve kadın yazarların etkisiyle, Azerbaycan aydınlarını, şairlerini ve gazetecilerini yetiştirmek için bir mektep rolü üstlenmiştir. Bu sayede kadınlar, toplumsal ve kültürel alanda öncülük eden bir rol oynamıştır.

Sovyet ideolojisinin etkisi altında, kadınların bir mesele olarak ele alınmasını ortadan kaldırmayı amaçlayan dergi, alfabe değişiklikleri ve yayın formatındaki evrimiyle, dönemin politik ve toplumsal değişimlerine uyum sağlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan'da kadın hareketinin evrimi ve Sovyet ideolojisinin etkisi, "Şark Kadını" dergisi aracılığıyla anlaşılabilir. Bu dergi, Genel Türk tarihi kaynakları içinde birinci elden yazılı bir kaynak niteliği taşımakta ve Türk Dünyası'nda kadın çalışmalarını bağlamında kadınların toplumsal değişime olan katkısını dönemin toplumsal gelişim dinamiklerini vurgu yaparak Sovyet dönemini aydınlatmaktadır.

Sonuç olarak, "Şark Kadını Dergisi," Azerbaycan'da kadın hareketinin ve toplumsal değişimin önemli bir aracı olmuş ve tarihsel bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, kadınların toplumsal ve kültürel alandaki değişimlerini gözler önüne sererek, kadın hareketlerinin ve eşitlik mücadelesinin evrimini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu dergi, Türk Dünyası'nda kadınların toplumsal değişimine olan katkısıyla beraber önemli bir tarihsel kaynak rolünü üstlenmektedir.

⁴² İsmayıl, "Sovetleşmenin İlk İllərində Azərbaycan Qadın Mətbuatı."

Kaynakça

- “Haberdarlık ve Hevahiş,” *Şark Kadını*, Aralık, 1924.
- “Maksadımız”, *Şark Kadını*, Kasım 1923.
- “Posta Kutusu”, *Şark Kadını*, Aralık 1923.
- “Şark Kadını İdaresi Tarafından Türk Doktorlarına Açık Mektub.” *Şark Kadını*, Mayıs 1924.
- “Şark Kadını Mecmuası İçin Abone Kabulüne Başlanmıştır.” *Şark Kadını*, 12 Aralık 1929.
- Adıgözeloğlu, Azer. “Tarihsel Gelişim İçinde Azerbaycan Basını ve İlk Basılı Ürünler.” *Marmara İletişim Fakültesi Dergisi* 10, no.10 (1999): 257-266.
- Aferova, İrina Viktorovna. “Bolşevistkaya Jenskaya Peçat: K İstorii Ctanovleniya (1914-1920-e gg.)” *Gramota İzdatelsvo* 6, no. 12 (2011).
- Akgündüz, Ahmet. “Başlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992.
- Aşırılı, Akif. *Azerbaycan Matbuatı Tarihi*. Bakı: Elm ve Tahsil, 2009.
- Babashova, Zhala Kastrati. “Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin “Ekinçi” Gazetesinin Rolü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, no. 7 (2017): 264-276.
- Benningsen, Alexandre. *La Presse Et Le Mouvement National Chez Les Musulmans De Russie Avant 1920*. Paris: Mouton&Co, 1964.
- Bobroff, Anne. “The Bolsheciks and Working Women, 1905-1920.” *Soviet Studies* 26, no. 4 (1974): 540-567.
- Hayden, Carol Eubanks. “The Zhenotdel and the Bolshevik Party” *Russian History* 3, no. 2 (1976): 150-173.
- <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2019/mart/04.JPG>.
- İmanzade, Seide. *Oktyabr Sosialist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Azadlığı*. Bakı: Azərneşr, 1957.
- İsmayıl. “Sovetləşmənin İlk İllərində Azərbaycan Qadın Mətbuatı.” Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022.
- Kanlıdere, Ahmet. *IX. Yüzyıl Türk Dünyası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Karl, Marx, Friedrich Engels ve V. İ. Lenin. *Kadın ve Aile*, Çeviren: Ömer Ünal, Ankara: Sol Yayınları, 1979.
- Kolomiitseva, Elena Yurevna. “Perviy Sovetskiye Jenskiye Jurnalı 1920x Godov: İstoriya Razvitiya”, *Vestnik MGUKİ* 6, no. 56 (2013): 199-205.
- Liebman, Marcel. *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*. Çeviren: Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Mehmetzade, Mirza Bala. *Milli Azerbaycan Hareketi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991.

- Muradova, Almas. *Vovleçeniye Jenşin Azerbaydjanskoy SSR V Organu Gosudarstvennoy Vlasti: 20-30ıye Godi XX. Veka*. Baku, 2007.
- Özbudun, Sibel. *Marksizm ve Kadın: Emek, Aşk, Aile*. Editör: Ayşegül Çakan
İstanbul: Tekin Yayınları, 2015.
- Özdemir, Burcu. *Sovyetler Birliği'nde Komünist Kadın Hareketi (1919-1930)*.
İstanbul: Yordam Kitap, 2021.
- Rosenthal, Bernice Glatzer. "Women under Communism." *Culture and Society*
17, No. 1 (1979): 73-77.
- Sultanova, Akima İsmailkızı. *Şçastlivıye Jenşını Sovetskogo Azerbaydjana*.
Azerbaydjanskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Baku, 1964.
- Swietochowski, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbayca-
nı 1905-1920*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985.
- Şark Kadını*, Kasım 1923.
- Şark Kadını*, Mayıs-Haziran 1928.
- Şaymən. "Azərbaycan Qadın Mətbuatının Tarixi." Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022.
<http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2016/fevral/477576.htm>.
- Şaymən. "Yüzlərlə Qadın İmzaları Tanındı." Erişim Tarihi: 11 Nisan 2022.
<http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2017/avqust/553520.htm>.
- Tahirqızı. Ülvıyyə "Azərbaycan Qadını Azadlığa Səsləyən Nəşrlər." Erişim Tari-
hi: 11 Nisan 2022. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2014/
aprel/361398.htm](http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2014/aprel/361398.htm),
- Yeşilot, Okan. "Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melik-
zade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri", *OAKA* 4, no. 7 (2009): 97-121.
- Zetkin, Clara. *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*. Çeviren: İsmail Yarkın
İstanbul: İnter Yayınları, 1996.
- Zeynalzade, Ağarefi. *Azerbaycan Metbuatı ve Çar Senzurası 1850-1905*. Bakı:
Elm və Təhsil, 2006.

Extended Abstract

A Socialist Women’s Magazine in Azerbaijan: ‘Şark Kadını (1923-1938)’

The Azerbaijani press, possessing a lengthy history, stands as a significant instrument for reflecting the nation’s social, cultural, and political transformation. It has been wielded by Azerbaijani intellectuals to extricate and enlighten the broader populace from the quagmire of ignorance. The press’s particularly pivotal role in the crusade for women’s rights proffers a critical perspective for comprehending the evolution of Azerbaijani society and the contributions of women to societal change. Especially noteworthy is the period following the “edict of liberty” associated with the 1905 Revolution, which saw the burgeoning of the Azerbaijani press, giving rise to publications embodying national ideals and perspectives. With this blossoming, Azerbaijan emerged as the most prolific realm in the Turkic World within the sphere of press activity, thereby influencing disparate regions of the Turkic World and serving as a catalyst for the inception of fresh newspapers and periodicals. The socialist ideological underpinnings brought forth by the October and February 1917 Revolutions reverberated through press activities across all precincts of the Soviet Socialist Republics. Amidst these activities, the emancipation of women found resonance within the pages of journals and newspapers, becoming integral to the intellectual scaffolding of Soviet society. Themes encompassing the liberation of women delved into the removal of head coverings, disentanglement from tradition and custom, participation in social life on par with men, the attainment of parity in labor rights, involvement in industry, and liberation from the confines of the home, thus forming a distinct focal point. However, this endeavor to unveil the female identity from the clutches of a class-based male-dominant societal structure was met with resistance from the prevailing male-dominated construct of the Communist Party. Conversely, this state of affairs was viewed as a “feminist deviation” within the Communist Party, necessitating that women extend their societal solidarity to align with the party line. Despite the predominance of the “feminist deviation” within the Communist Party, Lenin, drawing on the female persona, envisioned the cultivation of “Homosovieticus” generations, which consequently laid the blueprint for the construction of Soviet society. Lenin regarded the liberation of women and the promotion of social participation as a key component of societal change. In this regard, Lenin lent support to the establishment of the Women’s Department (Zhenotdel) within the Central Committee of the Russian Communist Party to directly address women’s issues. The Women’s Department employed an array of propaganda methods to galvanize women and With Lenin’s en-

couragement, aiming to create social awareness and facilitate change, women were targeted through the official publication “Rabotnitsa (Working Woman)” in 1914. However, due to the linguistic barrier, it was deemed necessary to establish region-specific publications in indigenous languages to resonate with the women of each Soviet republic and autonomous region within the Turkic World. Indeed, the permeation of socialist ideas within the Azerbaijani press gave rise to the publication of “Şark Kadını” magazine, which commenced as the official organ of the Women’s Division of the Azerbaijani Communist Party. Manifesting a Marxist-Leninist approach, the magazine honed in on the political, social, economic, and cultural issues facing women, actively contending for their eradication. Formed around educated Azerbaijani women with an emphasis on the education of women and girls, the magazine played a pivotal role in nurturing an array of writers and poets, acting as a precursor in numerous corners of the Turkic World. Through the collective platform of the magazine, women’s social solidarity and organization have been utilized as a potent tool for creating meaningful change. Thus, the socialist women’s movement initiated by “Şark Kadını” has demonstrated its influence across a vast geography, highlighting the universal nature of women’s role in societal change. It significantly contributed to the evolution of the women’s movement and the influence of Soviet ideology, thereby illuminating women’s imprint on societal change and serving as a vanguard for women’s studies within the Turkic World. Thus, the magazine occupies a paramount place not solely within the broader tapestry of Turkic history, but also in apprehending the contours of Soviet-era social development. The struggle for women’s rights and equality, vibrantly sustained through conduits like “Şark Kadını,” paved the way for heightened female societal engagement. This course of events resonated not solely within Azerbaijan but also reverberated across various corners of the Turkic world, amplifying the assertion of women’s role and fortifying societal transformation. The replacement of the term “Şark” with “Azerbaycan” in the magazine’s title in 1938 served to further bolster its unifying role. Operating under the appellation “Azerbaycan Kadını” the magazine persists in its publication, continuing to reflect the ongoing struggle for women’s rights and freedom. In summation, the trajectory of the Azerbaijani press and the endeavors of publications such as “Şark Kadını” in the pursuit of women’s rights represent a significant facet of the nations and the Turkic World’s overarching transformation. This magazine, accentuating the role of women in societal transformation, has significantly contributed to shedding light on both the past and the future.

